

Türkiye’de Çocuk, Kadın ve Göçmenlerin Kayıt Dışı İstihdamı

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZBAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
betul.ozbay@medeniyet.edu.tr, İstanbul/Türkiye

ÖZET

Kayıt dışı istihdam, devletten gizlenen, kayıtlı olmayan ve dolayısıyla denetlenmeyen çalışma faaliyetlerini ifade eder. Kayıt dışı ekonomi, enformel ekonomi, gayri resmî ekonomi, vergi dışı ekonomi, ikincil ekonomi gibi çeşitli terimlerle adlandırılabilir. Özellikle çalışanların emeklerinin sömürülmesine oldukça müsait olan enformel sektörün en önemli kaynaklarını çocuklar, kadınlar ve göçmenler oluşturur (Korkmaz, 2012: 66). Kontrolsüz kayıt dışı istihdam hem çalışanlara hem de işverenlere çeşitli zararlar vermesine rağmen herhangi bir denetime tabi olmaması, ödemelerin genellikle nakit yapılması, her iki taraf için de bağlayıcılığı olmadığı için bir tür rahatlık tanınması gibi çok çeşitli nedenlerle kişilerin yöneldiği bir sektördür. Son yıllarda sayıları artan gerek Arap ülkelerinden gerekse Eski Sovyet Bloğu ülkelerinden Türkiye’ye gelen göçmenler de ülkemizdeki enformel sektörü büyütmektedir. Araştırmamızda kısaca kayıt dışı ekonominin ne olduğu, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi, çocuk, kadın ve göçmenlerin enformel sektördeki istihdamı TUIK, ILO, DİE, ÇSGB, AFAD gibi kurumların yakın dönemde sunduğu rapor ve analizlerle desteklenerek anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kayıt Dışı İstihdam, Enformel Sektör, Çocuk İstihdamı, Kadın İstihdamı, Göçmen İstihdamı

Informal Employment of Children, Women and Immigrants in Turkey

Asst. Prof. Dr. Betül ÖZBAY

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, Department of Turkish Language and Literature,
betul.ozbay@medeniyet.edu.tr, Istanbul/Turkey

ABSTRACT

Informal economy refers to unrecorded and, therefore, unregulated working activities that are hidden from the laws. The Informal economy can be named in various terms such as the shadow sector, informal economy, non-tax economy, or grey economy. Children, women, and immigrants constitute the most important sources of the informal sector, which is particularly suitable for the exploitation of the workers’ labor (Korkmaz, 2012: 66). Uncontrolled and unregistered employment is a sector that people turn to for various reasons such as not being subject to any supervision, making payments generally cash, providing some kind of comfort because it is not binding for each side, although it causes various damages to both employees and employers. In recent years, with the increasing numbers of immigrants from Arab and the former Soviet Bloc countries, the informal sector significantly grew in Turkey. In our research, what is the informal/unrecorded economy in Turkey; the employment of children, women, and immigrants in the informal sector has been briefly explained by the recent reports and analyzes of institutions such as TUIK, ILO, DIE, ÇSGB, AFAD.

Keywords: Informal Economy, Informal Sector, Child Employment, Women Employment, Immigrant Employment

Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam

Türkiye’de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış olan enformel sektörün en önemli kaynakları kadınlar, çocuklar ve göçmen işçilerdir. Kayıt dışı ekonomi dünya ekonomilerinin önemli sorunlarından biridir. Ekonomik eylemler fiilen gerçekleştiği hâlde bunun belli bir kayıt dâhilinde olmaması, rastgele, kontrolsüz bir şekilde ilerlemesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için çözüm bekleyen önemli problemlerden biridir (Yıldız ve Yıldız, 2017 (1): 34). Öte yandan, yapılan kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla gizli yürütüldüğü için hem yapılan işin görünmez olmasına hem de ortaya çıkabilecek herhangi bir sorunda iş kazası, psikolojik şiddet, iş yerinde yapılan çeşitli hukuksuzluklar vb. çalışanların büyük mağduriyet yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu sebeple kayıt dışı sektörde insanların çalışmaya yönelmesinin nedenlerinin iyi anlaşılması son derece önemlidir. Mali nedenler, sosyo-kültürel nedenler, yoksulluk, ücret politikaları, yetersiz dil bilmek, oturma ve çalışma izni alınmaması, vasıfsız eleman olarak görülmek gibi birbirinden oldukça farklı sebepler insanların ilk bakışta daha kolay ulaşılabilir görünen enformel sektöre meyletmesine yol açabilir. Kayıt dışı ekonominin en önemli sorunlarından biri de genel olarak denetim dışında olduğu için tam olarak boyutlarının tespit edilememesidir. TOBB’un hazırlamış olduğu ekonomik rapora göre 2017 yılında %10,9 olan işsizlik oranı, 2018 yılında 0,1 puan artarak %11,0 olmuştur. Ekonomik potansiyel açısından önemli bir gösterge olan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun işgücüne katılma oranı ise 2018’de, 0,4 puan artışla % 53,2’ye yükselmiştir (TOBB, 2018: 198). Yine aynı raporda yer alan önemli bir bilgi de kayıt dışı istihdamın düşüş göstermekle birlikte sosyo-ekonomik bir sorun olarak ülke gündemindeki önemini koruduğudur. 2018 yılında herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yıla göre 0,6 puan azalarak %33,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, önceki yıla göre erkeklerde 0,2 puan artarak % 29,4’e yükselirken, kadınlarda 2,5 puan azalarak %42,1’e düşmüştür. Ayrıca, tarım sektöründe kayıt dışı çalışanların oranı 2018’de, yine bir önceki yıla göre 0,6 puan azalarak %82,7’ye düşmüştür (TOBB, 2018: 211). Diğer yandan TÜİK’in 2010-2015 aralığını kapsayan istatistiğinde, kayıt dışı çalışanların önemli bir kısmının okuma yazma bilmeyenlerden ya da ilk ve ortaokul mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Örneğin, okuryazar olmayanların %90’ı; ilkokul mezunlarının % 55’i; ortaokul mezunlarının %33’ü; genel lise mezunlarının %25’i; meslek lisesi mezunlarının % 18’i; yüksekokul mezunlarının %6’sı kayıt dışı çalışmaktadır (Mahiroğulları, 2017: 556). Bu sonuç, kayıt dışı ekonominin en önemli sebeplerinden birinin eğitim düzeyi olduğunu gösterir. Son on yılda Türkiye’ye özellikle Suriye’den gelen göç dalgaları ve neredeyse gündelik hayatın bir parçası haline gelen ekonomik kriz, bu kontrolsüz sektörün daha fazla çocuk, kadın ve göçmeni bünyesine katarak genişlemesine neden olmuştur.

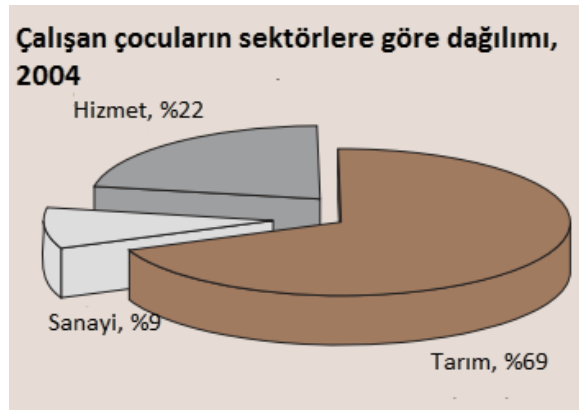
Türkiye’de Kayıt Dışı Çocuk İstihdamı

ILO, “çocuk işçilik” kavramının tanımını “çocukları, çocukluklarını yaşamaktan alıkoyan, potansiyellerini ve saygınlıklarını eksiltten, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler” şeklinde yapar. Ayrıca çalışan çocukları, “çalışan çocuk”, “çocuk işçi” ve “en kötü biçimdeki çocuk işçi” olarak üç grupta ele alır.¹ Çalışan çocuklar genellikle harçlık kazanmak, aile ekonomisine katkıda bulunmak gibi sebeplerle okuldan sonra, hafta sonlarında, tatil günlerinde çalışanları kapsar. İkinci grup ise çocukları/ergenleri vaktinden önce okuldan

¹ What is child labor, ILO: <https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm>. (erişim: 28/08/19)

ayrılmaya zorlayacak, ahlaki ve fiziksel yönden çocuklara zarar verebilecek, çocukları uzun ve ağır saatler boyunca çalışmaya zorlayacak işlerdir. ILO'nun 182. maddesinde tanımladığı üçüncü grup ise en kötü biçimdeki çocuk işçiliğidir ki bu başlık çocukların köle ya da köleliğe yakın bir şekilde çalıştırılması, çocuk ticareti, çocukların pornografik amaçla kullanımı gibi son derece ağır koşullarda yaşamaya zorlanmalarını içerir (Yıldız ve Yıldız, 2017 (2): 100-101).

ILO'nun 2006 yılındaki analizine göre dünya genelinde çalışan çocukların %69'u tarımda, %22'si hizmet sektöründe, %9'u ise sanayide çalışmaktadır ve tüm dünyada ağır koşullarda çalışan yaklaşık 250 milyon çocuk işçi vardır. Aşağıdaki grafikte çalışan çocukların sektörel dağılımı gösterilmektedir:

Şekil 1: ILO 2006'ya göre çalışan çocukların sektörel dağılımı (ILO, 2006: 8)

ILO ayrıca raporda Türkiye'de 1994 yılında yaklaşık 1 milyon olan çocuk işçi sayısının 1999 yılına gelindiğinde %50 azalarak yarım milyona düştüğünü bunun da son derece ciddi bir gelişme olduğunu belirtir. Azalmanın en önemli nedenlerinden birinin zorunlu eğitim süresinin 1997'den itibaren 8 yıla çıkarılması olduğunu ekler (ILO, 2006: 12). DİE tarafından 1999 yılında sunulan diğer bir raporda ise Türkiye genelinde 6-17 yaş grubu arasında bulunan 16,088,000 çocuğun içerisinde ekonomik faaliyette bulunanların oranı tahmini %10,2 (1,635,000 kişi) civarındadır. Bu çocukların %60'tan fazlasını erkek çocuklar oluşturmaktadır.² 2012 yılına geldiğimizde bu kez Türkiye İstatistik Kurumu'nun yaptığı araştırma verileri 15-17 yaş grubundaki çocuk istihdamı oranı %16,9'a; 2017 yılında ise bu oranın %17,4'e çıktığını göstermektedir. TÜİK verilerine göre beş yıllık süre zarfında bu yaş grubundaki istihdam oranı %0,5 artmıştır.³ Ancak uzun vadede çalışan çocuk sayılarına baktığımızda hem ILO'nun hem de TÜİK'in zaman içerisinde saptadığı verilerde, Türkiye'de enformel sektördeki çocuk işçilerin sayısının önemli ölçüde azaldığı görülmektedir.

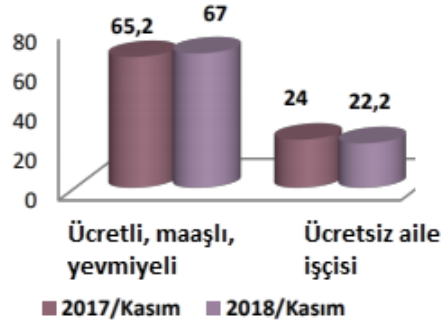
Türkiye'de Kayıt Dışı Kadın İstihdamı

Kadınlar, çoğunlukla yarı zamanlı işlerde istihdam edildikleri için enformel sektörün önemli bir kaynağıdır. Enformel sektördeki göçmen işçilerin de büyük bir kısmını yine kadınlar oluşturmaktadır. DİSK'in 2019 Mart'ında yayımladığı *Türkiye'de Kadın Emegi* adlı raporuna göre her 10 kadından 4'ü kayıt dışı olarak çalışmaktadır. 2017 yılında 3,889,000 olan kayıt dışı kadın istihdamı, 2018 yılı Kasım ayı itibarıyla 3,670,000 olmuştur. Bu sayı toplam kadın

² Türkiye'de çocuk işçiliği sorunu, ILO, Ankara: <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm> (erişim: 28/08/19).

³ Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr> (erişim: 28/08/19).

istihdamının %41'ini oluşturmaktadır. Yayımlanan raporda 2017 yılında tam zamanlı kayıtlı kadınların istihdam oranı %64,5; kayıt dışı istihdam ise %35,4'tür. Öte yandan, yarı zamanlı olarak kayıtlı çalışan kadın oranı %16,7; kayıt dışı çalışanlar ise tüm oranların en yüksekği olarak %83,1'dir. 2017 Kasım'da 2,142,000 kadın (%24), ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken bu sayı 2018 yılı Kasım ayında 1,8 puan düşerek 1,998,000 kişi (%22,2) olmuş ve sonraki yılın Kasım ayına göre yaklaşık 144,000 kişi azalmıştır (DİSK, Mart/2019: 3-4).

Şekil 2: Kazanç durumuna göre kadın istihdam oranları, DİSK, Mart/2019: 3

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları bir diğer önemli sorun da birçok kadının evde yaptığı görünmez mesaidir. Özellikle çocuk bakımı, ev temizliği, yemek vb. ev içi işler hem kayıtlı hem kayıtsız çalışan kadınların yükünü artırmaktadır. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz enformel sektördeki çocuk istihdamı gibi kayıt dışı kadın istihdamının da Türkiye'de henüz çözümlenmemiş olsa da azalma eğiliminde olduğunu söylenebilir.

Türkiye'de Kayıt Dışı Göçmen İstihdamı

Yoğun nüfus hareketleri toplumsal yaşamda son derece büyük sıkıntılara neden olmaktadır. Özellikle, az gelişmiş ülkelerde yaşanan siyasi ve etnik çatışmalar, küreselleşmeyle gelen gelir eşitsizliği düzensiz göçe sebep olmaktadır. 1980 sonrasında itibaren Türkiye düzensiz göçün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ülkeye gelen göçmenler için yasal çalışma olanakları çok sınırlı olduğundan kaçak çalışma neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir (Mahiroğulları, 2017: 556). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının verilerine göre 2000'li yılların başında kayıt dışı göçmen istihdamı kayıtlı istihdamın %4,7'sine ulaşmıştır. Ancak 2014 yılından itibaren Suriye'deki iç savaş dolayısıyla Türkiye'ye gelen göçmen sayısındaki ciddi artış, kesin olmasa da bugün 600,000'den fazla kişinin kayıt dışı çalışmasına sebebiyet vermiştir (Kaygısız, 2017: 4). AFAD'ın 2014 yılında 3,689 kişiyle yaptığı anket çalışmasına dayanarak açıkladığı veriler ise Suriyeli göçmenlerin kayıt dışı istihdamının boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu verilere göre eğitim düzeyi ortaokul ve altı olanların oranı %79,7 iken; ortaokul ve üzeri eğitim oranı %20,7'dir. Yine aynı verilere göre Türkiye'deki Suriyelilerin %34,8'i ilköğretim mezunu iken yalnızca %8,7'si yükseköğrenim görmüştür (AFAD, 2014: 63). Bu durum mecburi olarak Suriyeli göçmenlerin büyük çoğunluğunun "vasıfsız eleman" olarak değerlendirilmesine neden olmakta ve onları enformel sektöre yönlendirmektedir. Diğer yandan, Türkiye'de süregelen işsizlik sorunu nedeniyle iş gücü açığının neredeyse olmaması, yabancıların çalışma izni almasını güçleştirmektedir. ÇSGB verilerine göre 2015'te göçmenlere verilen süreli çalışma izni sayısı yalnızca 64,547'dir ve bu

sayı sadece Suriyelileri değil bütün göçmenleri kapsamaktadır (ÇSGB, 2015: 6). AFAD'ın verilerine göre Türkiye'de 15-65 yaş aralığında 1,834,000 Suriyeli göçmen olduğu düşünüldüğünde bu kişiler için kayıt dışı istihdamın bir tür zorunluluk olduğu görülebilir. 2017 yılında yine AFAD'ın yaptığı diğer bir çalışmada, Suriyeli göçmenlerin kamp içinde yaşayan bireylerin %22'sinin, kamp dışında yaşayanların ise %16'sının Suriye'ye dönmeyi hiçbir zaman düşünmedikleri görülürken; yalnızca %5'inin mümkün olan en kısa sürede ülkelerine geri dönmeyi istedikleri görülmektedir (AFAD, 2017: 109-112). Özetle, farklı kurumların hazırladığı raporların sağladığı verilere dayanarak enformel sektörde çalışan göçmen sorununun Türkiye'de bir süre daha devam edeceği çıkarımını yapabiliriz.

Sonuç

Enformel sektörün en önemli nedenlerinden biri şüphesiz işsizliktir. İletişim çağında küreselleşen dünyada gittikçe artan sınıflar arası gelir farkı kayıt dışı sektörün büyümesine neden olmaktadır. Özellikle kayıt dışı sektördeki kadın ve çocuk istihdamının en büyük etkeni yoksulluktur. Ancak yukarıda sunulan verilerin de desteklediği gibi son yıllarda Türkiye'deki kayıt dışı kadın ve çocuk istihdamında gözle görülür bir azalma vardır. Fakat öte yandan, kayıt dışı sektördeki göçmen istihdamı için durum biraz daha farklıdır. Türkiye'ye komşu Orta Doğu coğrafyasındaki belirsiz bir süre daha devam edecek olan siyasi bunalım yoğun göç hareketlerini doğurmaktadır. Göçmenler tarafından komşu ülkelere göre ekonomik olarak daha gelişmiş olan Türkiye, hem iş bulunabilecek ve yaşanabilecek bir ülke hem de Avrupa ülkelerine geçişe yardımcı olacak bir köprü gibi görüldüğü için tercih edilmektedir. Bu da enformel sektörde çalışan göçmen sıkıntısının ülkemizde bir süre daha devam edeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AFAD. 2014. *Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklarında Misafirlik*. Ankara.
2017. *Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması*. Ankara.
- Aslantürk O. ve Y. E. Tunç. 2018. Yabancıların Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4): 13-20.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. 2015. *Yabancıların Çalışma İzinleri, Work Permits of Foreigners 2015*: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1305/yabanciizin2015.pdf> (erişim: 29/08/19).
- Çoruhlu Kamalioğlu, N. 2014. *Kayıt Dışı İstihdam ve Türkiye'de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DİSK-Genel İş Sendikası. 2019. *Emek araştırma raporu: Türkiye'de Kadın Emegi*. DİSK-Ar'dan alındı: <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/19265.pdf> (erişim: 30/08/19).

- International Labour Organization. 2006. The end of child labour: Within reach, Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, *INTERNATIONAL LABOUR CONFERENCE 95th Session 2006 Report I*. Geneva.
- Kaygısız, İ. 2017. Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri. *FES Dünyadan Ağustos 2017*: <http://fes-tuerkei.org> (erişim: 30/08/19).
- Korkmaz, A . 2012. Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (45): 51-96.
- Lordoğlu, K. 1998. Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu. *Ekonomik Yaklaşım, Ekonomik Yaklaşım Association*, vol. 9 (31): 5-23.
- Mahiroğulları, A. 2017. Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2): 547-565.
- Süngü, Y. 2008. Kayıt Dışı İstihdamın Denetimi ve Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Düzenlemeler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21 (2): 115-132.
- TOBB. 2018. *Ekonomik Raporu 2018*. Ankara.
- Yıldız, T. ve İ. Yıldız. 2017. Suriyelilerin Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışı İstihdama Etkileri ve Bunun Yansıması Olarak Türkiye’ye Maliyetleri Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3): 30-46. [=Yıldız ve Yıldız, 2017 (1)]
- Yıldız Z. ve S. Yıldız. 2017. Kayıt Dışı Ekonomi Bağlamında, Dünya ve Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam, Terhaneler ve Çocuk İşçiler. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19 (32): 96- 106. [=Yıldız ve Yıldız, 2017 (2)]